

Implications of Ancient Roman Education for Modern Educational Processes

Marjan Ninčević and Ino Hosni
Department for Croatian Studies, University of Zagreb

Abstract

The influence of Roman culture on today's civilization, including education, is immeasurable. The modern education system is inconceivable without Roman foundations, which range from Latin as the root of modern scientific terminology to the content of contemporary curricula having many similarities with Roman education. Daily life and practical tasks played an important role in ancient Rome, and the importance of acquiring competences that can be described as expertise, professionalism, and the ability to apply knowledge is emphasised nowadays. The contemporary curriculum is focused on the practical and this is where we find a link to Roman education, which puts practicality and usefulness to the forefront. In this paper, we provide an overview of the history of Roman education by linking it to the modern education system, with an emphasis on formal, non-formal, and informal education and learning. We consider the need to develop programmes which emphasise the practical in primary, secondary, and higher education, the need to strengthen the entrepreneurial competences of students, develop trainings and education for entrepreneurship through formal, non-formal, and informal education and learning, encourage entrepreneurial education in the national context, and transform traditional schools and universities to entrepreneurial ones.

Key words: *functional and intentional learning; modern education policy; Roman education.*

Reflecting on Today's Education and Life: Roman Values and Today's Society of Knowledge

When it comes to Roman influence on the modern world, we could paraphrase the old saying – *all roads lead to Rome!* The influence of Roman culture on today's

civilisation is immeasurable. Besides Greek culture, Roman culture laid the foundation of the Western world as we know it. Guided by a desire to be practical, the Romans expanded the knowledge of the Greeks: the Greeks invented mathematics, and the Romans invented architecture; the Greeks developed warriors and the Romans developed warfare; the Greeks made the state out of the city and the Romans made an empire; the Greeks invented law and the Romans invented judicature; we could go on indefinitely. When it comes to education, continuity between the past, present, and future is extremely important. This continuity must

be based on verified tradition, on which the present that is open towards the future can be rebuilt. Therefore, education is on the one hand conservative because it preserves (lat. *conservare* = to keep, preserve) inherited wealth, and on the other hand education is progressive because it does not stop on already acquired knowledge. As such, education is typically a reflection of generational shifts: certain generations vanish while others emerge, but not without forming connections with each other. On the contrary, the things that emerge do so thanks to the fact that something else came before them. (Pranjić, 2001, p. 153)

Today's life and education would be unimaginable without Roman foundations. In the continuity of Western education, Rome is one of the most important links. Most of the contemporary scientific terminology originated from Latin, e.g. curriculum, which refers to an apprenticeship basis (Smajić & Vodopija, 2008). Similarities with Roman education can also be found in the Croatian National Curriculum Framework, in which the importance and role of parents as equal partners in the education of their children is recognised.

In Roman times, the upbringing of children was exclusively the parents' concern; in contrast, today that concern is equally shared between parents and the state, as well as other sources of education, such as civil society, local communities, religious organisations, and various state institutions, such as social care centres, etc. The curriculum clearly states that it relies on students' acquisition of competences, which can be described as expertise, professionalism, education, and knowledge applied in a particular area of human activity (Mijatović, 2000). Indeed, an orientation towards the practical can be found in the modern curriculum. Here we can find a link with Roman education because Roman society put practicality and usefulness in the forefront. Knowledge, as the outcome of a structured education, was not appreciated unless it had applicable benefit. Despite their initial admiration and fascination with the Greeks, the Romans considered philosophy, rhetoric, and other knowledge without practical application more of an ornament which did not guarantee personal social gain or state development. The purpose of Roman education was primarily acquiring competence. Speaking in pedagogic terms, we could define competence as a result of training and the level of acquired competences in cognitive, volitional, and psychomotor areas of personality (Milat, 2007). Contrary to Roman educational outcomes, contemporary

political, economic, and educational structures continuously highlight the need for Croatia to become a society of knowledge. In order to acquire knowledge, an individual should undergo training as a process of acquiring knowledge, intellectual and motor skills, abilities, attitudes, and reasonable interests. Training works purposefully on three areas: cognitive, psychomotor, and volitional (Milat, 2007). Unfortunately, the contemporary educational system is mostly limited to learning data and facts, without their applicability. Individuals undergo training, but are not trained. Maybe the reason is the fact that students today primarily learn to get high grades, to enrol in high school, to graduate? This is the opposite of the Roman understanding that one should learn for life, not for school. To succeed in life, we need not only knowledge but other, equally important competences as well, such as social intelligence, initiative, or communication skills. Indeed, these competences can be acquired by learning for life or from life, but contemporary schools are more and more distanced from real life. Therefore, contemporary educational politics should not ignore those kinds of needs. We need a new educational philosophy, changes in the education and school system, the national curriculum and related teaching standards. Contrary to popular belief, one cannot enter the world of knowledge by improvising and using outdated educational models. The concept of knowledge is being redefined, creating a new structure to which entrepreneurial and social communication skills are necessarily added. The new world of knowledge wants innovators, not imitators (Previšić, 2007). Therefore, we should change our motto and strive to become a *society of applicable knowledge* or a *trained society* – one that, like Roman society, will be able to apply knowledge.

More Roman Features in Modern Education – More Entrepreneurial Competences?

The acquisition of competences presents a prerequisite for the practical application of knowledge in the future. Professions are generators of productivity and holders of economic development, which is key for the development of modern society and community. Education plays a key role in economic growth. Thus, to have a productive education, specific educational policy made in correlation with economic, social, health, and cultural policies, is necessary. Quality and efficient education creates qualified individuals as drivers of economic growth. The goals of modern educational policy in industrialised European countries (among which Croatia strives to be) are: equal opportunity for all, regardless of their social and economic status; development of lifelong education as a continuous process which concerns not only certain age or social groups; and encouraging economic growth as a source of opportunities for all (Rolf, Tilmann, & Jürgen, 1985, as cited in Pranjić, 2001). The globalisation and Europeanization of education indicate the interweaving of educational economics and educational policy. Social changes are shown in the economic dynamics which requires appropriate policy responses (Pranjić, 2001). Educational policy should

accompany and complement the economic policy. The need to change the educational policy should be required from teachers and experts. The science of pedagogy should undergo constant change and follow current developments, while learning from the past and looking to the future with optimism (Previšić, 2007).

During the last two thousand years there have been significant changes in all areas of human activity, including pedagogy. At the beginning of the twentieth century, the entire education process put the disciple at its centre. This type of pedagogical orientation is called child-centeredness. The child is *a majesty* to whom parents, educators, and society as a whole must be subordinate. We all have to learn from children: *discat a putero magister!* The complete educational system should rest on understanding children. Physical and other forms of punishment are considered inappropriate, the rod is no longer a didactic aid, and child punishment is deemed unacceptable.

In contrast to child-centeredness, personalism (developed during the second half of the twentieth century) stems from the hypothesis that the destiny of man is not to remain a child, but to become an adult and mature human being in constant development and maturation. Therefore, a person needs educational assistance, education through freedom, independence, work, self-control, self-creation, and dialogue with others. Of all the teaching trends prominent in the previous century, perhaps the one closest to the Roman is the so-called *activity school*, promoted by Adolphe Ferrière. According to him, activity is the basis of any education, the best and indeed only successful form of schooling (*learning by doing*, as John Dewey simplified it). The workshop is the best classroom. Old-school learning and cramming is not useful, and work practice, experiment, and performance are preferred (Bezić, 1978). However, trends tend to constantly change during the 21st century. Education regularly follows the way of life (or should do so); therefore, we cannot expect that living in a modern, computerised, predominantly urban world is the same as living in the countryside with a rural value system. Today, an entrepreneurial spirit, scientific-technical approach, rationality, efficiency, and productivity are required from education. These new values have intensively been occupying the human mind. The future is considered more important than the present and the past; existence and action is more important than contemplation and being; the developing man is more important than man inside. However, contemporary education often faces the problems which philosopher Edmund Husserl ominously predicted in the first half of the twentieth century. He predicted the crisis of “European science” because of its proclivity for “abstract objectivity and incomprehensible absence from concrete life” (Husserl, 1961, as cited in Pranjić, 2001, p. 125). If we consider the fact that the simplified definition of pedagogy is the science of education, then the problem of the “incomprehensible absence from concrete life” has not been addressed by pedagogy as a science, nor contemporary educational policy, which we can explain on the following examples.

Almost every day the media report about the problem of high levels of youth unemployment. Situational analyses say that education is not in line with the labour market: there are too many highly educated experts in certain fields (e.g. the humanities), while other fields are in deficit. We can hear about young people not following the trends or meeting the needs of the labour market. Everything is about the market and everything is subordinated to it. Should not highly educated young people be the ones shaping the market? The ones creating market trends? Unfortunately, no! To shape the market, we need enterprise – competence that helps turn ideas into projects, and projects into results. We have to admit that today's modern education system does not teach entrepreneurship. Therefore, it is not surprising that young people are left to the unpredictable vortex of life. After completing their education, they *wait* for a job, for something to *happen*, for someone to give them an opportunity instead of creating that opportunity by themselves. Often, they expect the state, educational, and economic policy to solve their problems and chronic unemployment. Politics should not *pile up* labour that does not meet market needs. Should contemporary school and policy, therefore, not look up to Roman education and place emphasis on convenience, initiative, and the entrepreneurial spirit? Instead of piling up facts, should it not emphasise their applicability; instead of quoting other authors, create an original text, project, or idea? The education of Roman legions is well known: the youngest, beginners, were placed in the front lines, where chances of surviving a fierce battle with the enemy were slim. The best way to forge warrior skills was in the forefront, in life-threatening situations. Such learning by doing gives the best results. Just as the soldiers were not taught martial art from manuals or from Homer's *Iliad*, we cannot learn enterprise from books. Rather, we should learn it from practical everyday life, as the Romans did in the period of relatively autochthonous Roman education. In order to build Roman features into today's education, it is necessary to emphasise the strengthening of entrepreneurial competence. We could say that successful modern entrepreneurs are the true impersonation of the Romans and Roman virtues. Entrepreneurship is defined as the individual's ability to convert ideas into action. An entrepreneur is innovative, capable, creative, willing to take risks, good at planning, and efficient when it comes to implementing those plans in order to achieve his/her goals. Entrepreneurship runs through everyday family life, it raises awareness of the integrity of work, and develops the ability to seize opportunities (Vlada Republike Hrvatske, 2010). Enterprise to realise established ideas is necessary in every human activity. Raising entrepreneurial capacity and economic strength of the nation is a permanent goal of every state (Tafra, 2013, p. 16). The importance of entrepreneurship in education policy is defined in the Strategy for Entrepreneurial Learning 2010–2014, proposed by the Government of the Republic of Croatia, Ministry of Economy, Labour, and Entrepreneurship (Vlada Republike Hrvatske, 2010). It emphasises the economic development and competitiveness of Croatia based on enterprise development, as well as the need for

education in entrepreneurship and learning practical entrepreneurial knowledge, skills, and abilities. Croatia's commitment to accept entrepreneurship as a social, ethnic, economic, and educational value is underlined. The most developed countries of the world, as well as the European Union, have recognised the importance of supporting entrepreneurship and the constant need to create an entrepreneurial atmosphere and encourage entrepreneurial education in the national context (Vlada Republike Hrvatske, 2010, p. 4). It is necessary to develop programmes with an emphasis on the practical in primary, secondary, and higher education, as well as to strengthen entrepreneurial competence in learners, starting from the lowest to the highest levels of education, in order to train for entrepreneurship through formal, non-formal, and informal education, and to learn and promote entrepreneurship education in the national context.

Entrepreneurship Pedagogy

In the context of a growing need to adopt entrepreneurial competences, can we talk about the development of entrepreneurship pedagogy? The main objective of entrepreneurship pedagogy would be the implementation of didactic and teaching methodology models in the educational processes, in order to achieve educational outcomes.

It is necessary to coordinate education and learning outcomes for entrepreneurship with education levels, which means that every educational level should be associated with a corresponding outcome, starting from kindergarten up to higher levels of education. It is also important to coordinate the outcomes with educational contents that will enable their realisation. The final outcome of formal education should be reflected in the level of economic competitiveness of a given country. (Tkalec, 2012, p. 23)

In order to achieve these objectives and desired educational outcomes, it is necessary to implement entrepreneurship pedagogy in educational processes. But before that, it is necessary to find a model that would make this feasible. Entrepreneurship as a separate school subject? In that case, should we have special teachers of entrepreneurship, and where would they be educated? At the Faculty of Economics and Business or some other, pedagogically-orientated college? Perhaps at more than one training institution, in case of transformations of traditional colleges into enterprising ones? Can entrepreneurship be taught in school considering the fact that entrepreneurial skills are not taught in school, but acquired through practical work? In this case, would a teacher be a successful entrepreneur? Is there a possible scenario in which entrepreneurship would be a cross-curricular theme or a combination of curricular topics and special items? There are many questions, but few answers. Entrepreneurship pedagogy is certainly needed because it would, in correlation with scientific institutions and companies, systematically study, promote and monitor the quality of education in the field of entrepreneurship. The need for learning entrepreneurial competences

has been recognised and defined in a series of teaching and strategic documents, and each teacher should individually reflect on how to include entrepreneurship in his/her teaching methods, and encourage students with greater initiative and proactivity. Because of its applicability to all scientific disciplines, enterprise is a topic that can easily be integrated into the existing curricular contents and subjects, from physics to the Croatian language.

More Roman Elements in Modern Education via Three Ways of Learning

Early emancipation of children from their parents is one of the goals of educational policy. Today, this is indeed difficult, since the educational process lasts longer, and unfavourable economic conditions make it exceedingly difficult for young people to find a job and acquire their own income, which is the main prerequisite for independence. Is it not paradoxical that a system that tends to produce independent individuals actually works *against them*? While trying to separate young people from their parents as soon as possible, the system simultaneously makes them more dependent. In the case of Roman education, taking care of the child was the parents' task from the beginning because the child was considered the successor of parental property and profession. Children were less dependent on their parents than they are today. Julius Caesar moved from his parents' house at an early age and gained knowledge of the art of war from his uncle Gaius Marius. Octavian Augustus Caesar had a similar upbringing: although he lost his mother at the age of sixteen, and his educator and uncle Gaius Julius Caesar at the age of nineteen, he managed to defeat much more experienced enemies and rule the most powerful empire by the age of twenty-one. He succeeded in this primarily because he was prepared for his future life from an early age. Both Caesar and Octavian loved their parents and educators, and later repaid them: Caesar preserved the memory of Gaius Marius, and Octavian took the name of his uncle, Octavian Caesar, thus honouring him posthumously. They both succeeded thanks to Roman education: they were taught to be submissive and practical from an early age. Roman upbringing was much closer to everyday life than its contemporary counterpart. Today's children and young people are fairly protected in the school system, living in a kind of ivory tower, without awareness of what is happening outside. Often, after many years of education, they are unable to cope, and all because education does not follow life as it should. The Romans learned directly and practically – in the field, in the Senate, from their fathers – and education served only to improve their skills: literature to promote the skills of orators, sports to improve physical fitness needed for warfare, mathematics because of its applicability in architecture, history as a teacher of life, traditions to help deal with real-life conditions by following ancestors' examples. Roman education did not protect children from the outside world; on the contrary, it actively plunged them in the midst of current events, giving them an opportunity to resist the difficulties that life brings. Today's education

is becoming more and more patronising as children and young people are sheltered and increasingly lose touch with real life. After all, the most successful and recognised businessmen and entrepreneurs will unanimously confirm that their work cannot be learned at school, but only through practice and life experience. Of course, in order to implement Roman values in today's education, we need to use different methods. It is possible to make everyday life and practice more important in today's education by encouraging formal, informal, and non-formal learning, which can be defined as intentional and functional. Intentional learning is organised, planned, and conducted learning, while functional learning does not have these characteristics. Rather, it is casual, accidental, causal, and unplanned (Illich, 1972, as cited in Pranjić, 2001, p. 102). Simply put, formal education is school education, while informal is, for example, a planned visit to a museum or engagement with youth associations. Informal learning is completely unplanned, something that children acquire e.g. at a tram stop listening to adults or in other specific circumstances. In the EU, equal importance is given to all three forms of education because their optimal and equal combination provides the best upbringing for a child. Formal or intentional education is carried out by state and public institutions such as schools and universities; non-formal education is carried out by the civilian sector – more broadly, civic associations, religious organisations, sports associations, etc.; finally, life itself is considered to be the source of informal education and the best teacher. Therefore, in order to balance and represent all three forms of education, it is necessary to link the public, civil, and business sector. The latter can be present in all three modes of education and learning: in formal learning as prominent private schools founded by business companies; in non-formal learning as various education and training programmes by which companies continually educate their employees; and especially in intentional or formal education (because the best way to learn is to perform specific work) as solving unplanned and complex business problems.

Unlike other EU countries, Croatia is still characterised by a departure from non-formal and informal education, education which is closer to life. The reason for this can be found in the fact that the models applied in pedagogical activities are often outdated educational disciplines, conservative and unyielding before modern pedagogical views. In contrast, modern pedagogical science is marked by complex, amphibian interdisciplinarity, realised as multiple scientific interdependence. This can be seen in contemporary pedagogical activities and understanding, in which institutional education provides permanent resistance to external influence. School is considered to be the sole and exclusive place of education, and teachers the undisputed and exclusive sources of knowledge, while the family is probably reduced to just the biological-reproductive function. In the wake of the postmodern age, contemporary pedagogy has become oriented towards the everyday (the contact with Roman education is obvious here) as a time of lifelong learning and education, non-formal, and informal learning, professional competence, and the culture of life. We can learn

on the street, in the family, spending free time travelling, in church, online, etc. In all these places we develop civic culture, prosocial communication and other important competences (Previšić, 2007).

Today we need educational values that were cherished by the Romans, such as practicality, immediacy, closeness to life, and adaptability. In addition, it is necessary to emphasise the institutional plurality of different teachings. Our educational policy should develop precisely in that direction because

children and young people used to learn via direct involvement in the life of adults; by working with them they acquired virtues that reflected the lives of those with whom they lived and worked. Today, such a relationship between children and adults is only partially possible – in the family or in one's spare time, while everything else takes place in specifically designed and therefore, if we can say so, "artificial" institutions. (Pranjić, 2001, p. 98)

By promoting the plurality of education and encouraging formal, non-formal, and informal education, we should pass *Roman values in education* onto children and the youth, thus acquainting them with real life, and all its pitfalls and dangers. We can do this by creating an educational policy that will equalise the importance and equally promote all three ways of learning, including the training of staff who should encourage such an equal education. For example, already during their studies, Croatian language teachers should develop an awareness that their profession is not exclusively related to school (formal education), but that they are experts who can also carry out their calling (pedagogy is a calling, not a profession) through non-formal education.

Part-time Courses and Entrepreneurial Universities

A module that would certainly promote greater entrepreneurial spirit and the acquisition of practical knowledge among students is the encouragement of (self-) employment through regular training/study, or the possibility of part-time courses. In addition to practical training in vocational schools, students are insufficiently encouraged and denied opportunities to work during their studies. The need for greater flexibility of universities is also worth mentioning when it comes to part-time courses. Today, unfortunately, most state universities do not allow such courses. On the one hand, some faculties generate a saturated labour market, while on the other simultaneously exacerbating students' affirmation and their possibility of (self-)employment during their studies. The need for part-time courses has become particularly pressing, especially because it has become desirable and recommended to start working in one's profession already during one's studies:

Many people begin searching for jobs only after they have passed their final exams and received their certificate. However, it is already too late. Those who want success in their professional lives must start looking for a workplace already during their university days. It is especially favourable if the potential

secondary knowledge gained while working can be linked with one's area of study, which may lead to possible further employment, securing a permanent position, or at least extended involvement with the current business following the final examination. (Lenzen, 2002, p. 48)

Unfortunately, students' inertia and uncoordinated study programmes, together with administrative rules and rigid state and universities, all make contemporary part-time courses and studying while working almost impossible. In addition, according to popular opinion – further reinforced by family *encouragement and support* in the sense of, “study now, work later” – students do not have time to work during their studies. On the other hand, employers more and more often ask potential candidates: “What did you do during your studies?” (Arežina, 2015). Professor Vedran Mornar, PhD, former Minister of Science, Education and Sport, identifies a similar problem: “It is not natural that almost 90% of graduates finish the five-year Master's degree, rather than look for a job after a three-year first degree, which is the case in some other countries” (Kustura, 2015).

Will we introduce reforms necessary to encourage student recruitment? For such an initiative, a comprehensive reform of university and study programmes is necessary. The first and foremost prerequisite is the transformation of existing universities from traditional to entrepreneurial ones. The majority of global entrepreneurial programmes are carried out at faculties of economics and business.

Entrepreneurial university programmes have a number of advantages and disadvantages. The advantages of the universities are tradition and constant change. Universities are traditional institutions that create new knowledge and provide a wide range of skills, including entrepreneurial skills. Disadvantages of universities are bureaucracy, unwillingness to accept something new, and slow changes. Traditional universities inhibit interdisciplinary approaches and do not take care of their stakeholders, which is why they need to transform, integrate, connect with and learn from the community. Interdisciplinarity means more science collaboration and different perspectives on common areas of research. The necessity for interdisciplinarity derives from increased specialisation within natural and social sciences, and the interconnectedness of all areas of life. (Hunjet & Kozina, 2013, p. 65)

Emphasis on interdisciplinarity is crucial in transforming the university from a traditional to an entrepreneurial one. Connecting with the community and economic stakeholders would create preconditions for easier (self-)employment of students during their studies and after graduation. Also, universities would face the necessary process of globalisation and embrace the changes created by daily challenges in a global world. Universities and colleges must take an important part in national and regional economic planning. Unlike businesses, they hold a more stable position (primarily due to state financial subsidies), which means they have greater capacity to

be leaders of long-term sustainable economic development. Universities should be one of the main actors in the planning and promotion of regional (European) economic development. In order to be effective, they must recognise the innovation potential of the region/country in which they operate, and their own capacities to offer research and educational work. The business sector and universities can and must work together in the following areas: innovation, recruiting talent, education, strengthening brands, and improving business. Universities are the main source of highly educated staff and can be a powerful factor in attracting investment to the region. They are not allowed to *hide* or *protect* highly educated staff and students from the outside world and the business sector; rather, they should stimulate entrepreneurship and business. European universities have enormous potential: 4,000 institutions with more than 17 million students and 1.5 million employees, 435,000 of which are researchers. In order to fully exploit this potential, better cooperation between educational institutions and businesses is necessary (Šumić & Zavargo, 2011).

Globalisation, informatisation, and technological advancement instigate for changes in preparation for the challenges of modern, knowledge-based society. Acquiring new knowledge and skills offered by (operational) entrepreneurship training and ensuring sustainable growth and development lead to the transformation of traditional universities to entrepreneurial ones. Entrepreneurial and interdisciplinary approaches to university education will change the traditional view that a certificate represents the end of tribulations and effort, which, in a way, signifies the end of learning because the education process is over. There is no place for traditional education in the learning civilization of the 21st century because we live in a time in which lifelong learning is a condition of happiness. The education process should be linked to both the present and the future of learners, pupils, and students. Happiness should therefore be understood as a process rather than a goal (Suzić, 2010).

The old Roman proverb says that everyone is the architect of their own fortune. Often, young people do not ask for much to be happy – security that comes from employment, secure housing, and sufficient resources for a quality life. To achieve our happiness, we must work on ourselves and constantly invest in lifelong learning; institutions that teach us should let us work while we learn. This is a reversible process by which an individual should take part in the Roman genius, especially virtues such as perseverance, dedication, and determination; educational institutions should partake in the virtues of more rapid adaptability and innovation. The circumstances in which we live require necessary changes and transformations of traditional universities into entrepreneurial ones.

Contemporary Educational and Corporate Policies Modelled after Gaius Maecenas

In addition to Gaius Marius and the two Caesars who inadvertently influenced Roman education policy with their military decisions, another famous Roman made a far-reaching impact on the development of education policy – Gaius Maecenas

(70 B.C.–8 B.C.), Roman aristocrat, poet, politician, and assistant to Octavian Augustus. Nowadays, many benefactors who support cultural, sports, educational, and humanitarian activities are called patrons, but in everyday speech *patron* has become synonymous with *maecenas*. Many do not even know who was actually the first patron and what today's education owes to him. We may conclude that Maecenas was the first businessman who based his business philosophy on what in today's corporate business vocabulary may be called corporate social responsibility.

His genius lies in the fact that he managed to make an excellent business move by investing in culture and education. Even today, Maecenas is the most famous patron and most frequently cited businessman. When it comes to the development of new products and services, modern prominent corporations base their strategic planning and decision-making process on the question how a given product or service can increase the well-being of consumers and other groups. The task of the enterprise is to indicate to the consumers the possibility of improving their well-being by linking the benefits of the product with a specific dimension of the quality of life (Lončarić, 2009). Gaius Maecenas turned Octavian Augustus Caesar into such a product. By supporting the best that Roman culture of the time had to offer to the suffering Roman people exhausted by wars, he brought prosperity.

Often in today's business, managers, administrations, and people in management positions in companies are lead only by business logic. They believe that investing in the society from which they draw their resources is redundant and unnecessary; moreover, guided by the logic that we need to invest money to make money (alternatively, we need to invest into whatever can generate profit), they consider this to be an expense. But how will a multinational company that sells, for example, money with high interest rates, make money from education, humanitarian work, and culture? This calculation is not clear because there is no business logic. We are not a *social institution*, but a profit organization – administrations think. It is this strictly business way of thinking and managerial “narrowness” that partially led to the economic and social crisis of the last few years.

We will try to present a simplified model of a common trend among business companies that receive multiple benefits by investing in education and society. Each company (re-)sells something, a product or service, and to sell something, in addition to having a good product (because the product sells itself), it is necessary to find a buyer. The process by which the product reaches the customer (or the customer finds the product) is called marketing. Since the beginning of business activity, marketing has existed in various forms. Over time, the theory and concept of marketing has undergone significant (necessary) changes from a traditional approach to a contemporary one. In the last decades of the twentieth century, marketing was evaluated and expanded by new concepts such as *social marketing*, *macro-marketing* and *marketing quality of life* (based on the assumption that marketing can improve other dimensions of life quality, not just consumer welfare).

It refers not only to economic goods, but also to the delivery of services, ideas, and programmes. Marketing creates and determines prices, promotes and distributes

offers by improving a particular aspect or a combination of aspects of well-being of the target group. This well-being is not limited to consumption, but includes other dimensions as well, such as economic, political, labour, familial, and other types of well-being. Improving any dimension of well-being improves the quality of consumers' lives as well (Lončarić, 2009, p. 9).

There are a number of marketing tools that can be used to reach the customer. Generally, the one considered most effective is publicity through the media. Indeed, in the last sixty years, television, radio, newspapers, and new digital advertising, or all of them combined in an optimal media mix has proved to be the best way of promotion. Television advertising is still considered the most cost-effective means of promotion, one in which invested funds justify sales results because in business this is all that matters. However, unpredictable market trends create a more direct way of promoting and nudge advertising strategies and companies in other directions. As a result of the overproduction of television, radio, and other advertisers, modern consumers are becoming less perceptive of advertisements. In the midst of a "cacophony" of sorts, they no longer differentiate between individual ads and do not respond to ads aired before TV news to the same extent as they once did. Companies are becoming more aware that it is now increasingly difficult to reach the minds of final consumers or clients. Classical methods of advertising and sales are no longer sufficient. Customers and clients are more selective and look for *added value* in certain products and services. The old managerial proverb says: *Nothing is worth the effort if it does not affect the consumer.*

Corporate social responsibility plays an increasingly important role and has a significant impact on the image of large and small private companies. Consumers increasingly take note of companies which create a healthier synergy and a more inspiring environment in which we can all live together. Today, we need a team of businessmen in charge of economic policy and educational institutions as holders of educational policy, and the state as an intercessor for a broader policy. This is especially true if we consider that the goal of modern education policy is to provide equal education conditions for all. The state, which declares itself to be a society of knowledge, is obliged to provide an opportunity for free education for citizens. Unfortunately, this is becoming increasingly difficult to achieve as trends in education policy are becoming increasingly aimed at making education profitable and commercially sustainable, because in its existing form it presents an *excessive burden* for local and state budget. Unfortunately, more and more students and their parents seek financial assistance, which is becoming increasingly difficult to provide due to adverse economic conditions. In this situation we should look up to the genius of Maecenas because it is necessary to further increase awareness among business people about the importance of investing in education. Corporations should recognise that this is the only profitable investment in the future and a long-term solution for the vicious circle of *crisis*. It is necessary to raise awareness within the business community

that investing in education is profitable because it means giving resources back to the society from which they were taken. Fortunately, due to their need to react quickly to the market, multinational corporations are becoming more aware and more active in this respect. Often, we read that significant funds are being invested in different forms of (non-)formal education: sports, science, and other forms of work with children and the youth. Business processes and policies in companies should mature; let us think of the beginning of industrialisation, the value system in which the interests of capital were prized above all else. Children were exploited as a labour force, not to mention the inhumane living conditions and growing up in working-class neighbourhoods. After all, currently the richest man in the world, Bill Gates, decided, just like Gaius Maecenas, to start a foundation and invest half of his wealth into developing third-world countries, mainly by financing education and science.

On the other hand, educational institutions should be more flexible when it comes to cooperation with the business sector. One gets the impression that the managers of educational institutions are inert or too patronizing, thinking that joining the economic capital implies hidden interests and a desire for some form of child exploitation (e.g. product placement), and is disconnected from real, everyday life, i.e. lacks the convenience and interdisciplinarity discussed in the previous sections. As policy makers, educational institutions and governments must seize the opportunity offered to them in the market and respond faster. After all, in addition to investments in the wider community being recognised as an effective marketing tool, in terms of human resource management, companies have already come to know the importance of investing in education, training, and re-training of their employees as company employees, as well as citizens of the country, bearers of development, and people who can generate the much-desired profit and differentiation from the competition. Business companies, therefore, increasingly influence the development of education policy; meanwhile, educational institutions should not stand by, but become actively involved in both the current and future changes and processes.

This is further supported by increasing numbers of various private colleges and schools on the Croatian market. Such private educational institutions function and operate in the same way as other companies, except their service and product is – knowledge. Knowledge has always been a valuable and valued *asset*. Most users of private colleges are companies which finance training for their employees, or individuals who finance their own studies in order to climb the corporate ladder. By emptying his chest and wholeheartedly donating to artists and educators, Maecenas created his own *cultural market*; similarly, companies today are increasingly in need of additional training for their employees, so they create and shape trends in the *education* market. This is a fact we cannot ignore, and which entails both positive and negative implications. It is commendable that companies invest in their employees and create more educated individuals, and that by financing scientific and educational activities they improve the quality of services and the development of education. This also promotes awareness of the importance of lifelong learning and investing in personal development. Investment in education is seen as a profitable investment.

Conclusion

From its inception, Roman education fostered and promoted specific Roman values, such as practicality, modesty, efficiency, concern for the country, integration with everyday life, determination, and temperance. These educational values are still indispensable. The Roman educator Seneca claimed that children need to learn for life, not for school. Today, unfortunately, students in *artificial* schools have less and less contact with real life. Given the current educational methods, it is impossible to expect children to accompany their fathers to work (e.g. a law office) every day from a young age to learn to work, the way young Romans learned from their fathers in the field or in the Senate. However, changes in the education policy, especially the introduction of plurality and equal representation of formal, non-formal, and informal learning, can enable students to become more connected to the everyday, by making education more practical and concrete. Harmonisation of the mutually coordinated public, civil, and business sector, which work together to create trends and influence the development of education and other, mutually interconnected policies (economic, social, cultural, etc.) is necessary. It is also the task of pedagogues to keep up with the times and help adopt development trends more quickly. Educators who could acquire affirmation in non-formal education should be given more importance. Raising awareness of the importance of non-formal education in the professional community, and developing complete study courses that would specialise and focus particularly on the education of teachers for work in non-formal education and civil sectors is required. Pedagogues and teachers working within the school system and in formal education should focus on promoting and developing entrepreneurial competences in students. Transformation of schools and universities from traditional to entrepreneurial, as identified in the Strategy for Entrepreneurial Learning, is necessary. In addition to the adoption and implementation of compatible educational and economic policy, universities and schools need to be more *flexible* on the operational administrative level, and their programmes and regulations should enable and encourage learning by doing.

References

- Arežina, B. (2015). Kandidate za posao pitamo „Što si radio osim fakulteta?“. Retrieved from <http://www.vecernji.hr/techno/kandidate-za-posao-pitamo-sto-si-radio-osim-fakulteta>
- Bezić, Ž. (1978). Nova škola. *Obnovljeni život*, 33(5), 420-429.
- Hunjet, A., & Kozina, G. (2013). Poduzetničko obrazovanje temeljeno na društvenoj odgovornosti. *Učenje za poduzetništvo*, 3(1), 61-82.

- Husserl, E. (1961). *La crisi delle scienze europee e la fenomenologia trascendentale, il Saggiatore*. orig. (1954), *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie*. Den Haag: Nijhoff.
- Illich, I. D. (1972). *Schulen helfen nicht*. Reinbek: Rowohlt.
- Kustura, I. (2015). Svi na faks, a stručnih radnika ni za lijek. Retrieved from <http://www.vecernji.hr/hrvatska/svi-na-faks-a-strucnih-radnika-ni-za-lijek-983963>
- Lenzen, D. (2002). *Vodič za studij znanosti o odgoju*. Zagreb: Educa.
- Lončarić, D. (2009). Društveno odgovorne marketinške odluke – razvoj mjerne ljestvice. *Tržište*, 21(1), 8-22.
- Mijatović, A. (2000). *Leksikon temeljnih pedagoških pojmova*. Zagreb: EDIP.
- Milat, J. (2007). Epistemologija pedagogije: dileme, pitanja, moguća rješenja. *Pedagogijska istraživanja*, 4(2), 189-199.
- Pranjić, M. (2001). *Pedagogija*. Zagreb: Hrvatski studiji.
- Previšić, V. (2007). Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja. *Pedagogijska istraživanja*, 4(2), 179-186.
- Rolff, K. K., Tilmann, H.G., & Jürgen, K. (1985). *Bildung für das Jahr 2000*. Rowohlt Reinbek
- Smajić, D., & Vodopija, I. (2008). Curriculum, kurikulum, kurikul – uputnik. *Jezik*, 55, 181-189.
- Suzić, N. (2010). Strah od budućnosti i futurološke orijentacije studenata. *Odgojne znanosti*, 12(2), 311-327.
- Šumić, Z., & Zavargo, Z. (2011). Suradnja obrazovnih institucija i gospodarstva. *Učenje za poduzetništvo*, 1(1), 51-59.
- Tafra, V. (2013). Učenje i osposobljavanje za poduzetništvo i obrazovni sustav – strategijski pristup. *Učenje za poduzetništvo*, 3(1), 16-21.
- Tkalec, Z. (2012). Pedagogija poduzetništva i cjeloživotno učenje. *Učenje za poduzetništvo*, 2(2), 21-26.
- Vlada Republike Hrvatske. (2010). *Strategija učenja za poduzetništvo 2010.–2014*. Zagreb: Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva.

Marjan Ninčević

Department for Croatian Studies, University of Zagreb
Borongaj Campus, Borongajska 83d
10000 Zagreb, Croatia
mnincevic@hrstud.hr

Ino Hosni

Department for Croatian Studies, University of Zagreb
Borongaj Campus, Borongajska 83d
10000 Zagreb, Croatia
ihosni@hrstud.hr

Implikacije starorimskog odgoja i obrazovanja u suvremeni odgojno-obrazovni proces

Sažetak

Utjecaj je rimske kulture na današnju civilizaciju, pa tako i obrazovanje, nemjerljiv. Suvremeni sustav odgoja i obrazovanja nezamisliv je bez rimskih temelja, počevši od suvremene znanstvene terminologije utemeljene velikim dijelom u latinskom jeziku, do samog sadržaja suvremenog kurikula u kojem pronalazimo brojne sličnosti s rimskim odgojem i obrazovanjem. U starorimskom su odgoju svakodnevni život i praktični zadaci imali važnu ulogu, kao što je danas naglašena važnost stjecanja kompetencija koje se mogu opisati upravo kao stručnost, profesionalnost i sposobnost primjene stečenoga znanja. Iz suvremenog kurikula iščitava se usmjerenost prema praktičnom i tu pronalazimo poveznicu s rimskim odgojem, koji je prije svega ono praktično i korisno stavljao u prvi plan. U ovom ćemo radu pružiti pregled povijesti rimskog odgoja i obrazovanja povezujući ga sa suvremenim sustavom obrazovanja, uz naglasak na formalno, neformalno i informalno obrazovanje i učenje. Razmatra se potreba razvoja programa s naglaskom na praktično u osnovnom, srednjem i visokom školstvu, potreba jačanja poduzetničkih kompetencija učenika i studenata, osposobljavanje i obrazovanje za poduzetništvo putem formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja i učenja, poticanje poduzetničkog obrazovanja u nacionalnom kontekstu, transformacije škola i sveučilišta iz tradicionalnih u poduzetničke.

Ključne riječi: funkcionalno i intencionalno učenje; rimsko obrazovanje; suvremena obrazovna politika.

Refleksija rimskog na današnji odgoj i život: rimske vrijednosti i današnje društvo znanja

Kada je u pitanju utjecaj Rima na današnjicu, mogli bismo parafrazirati staru izreku – *svi putovi vode u Rim!* Utjecaj je rimske kulture na današnju civilizaciju nemjerljiv. Uz grčku kulturu, rimska je temelj i stup zapadnog svijeta kakav danas poznajemo. Rimljani su, vodeći se željom za praktičnošću, unaprijedili grčko znanje. Grci su „izmislili” matematiku, Rimljani arhitekturu, Grci ratnika, Rimljani ratovanje, Grci su od grada napravili državu, Rimljani carstvo, Grci zakon, a Rimljani pravosuđe, i tako

bismo mogli nabrajati unedogled. Kod odgoja je izuzetno važan kontinuitet između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Taj kontinuitet mora:

(...)biti ukorijenjen u provjerenoj tradiciji na kojoj se gradi sadašnjost otvorena prema budućnosti. Zato je odgoj u jednu ruku konzervativan jer čuva (lat. *conservare* = čuvati) naslijeđeno dobro, a u drugu je ruku progresivan, jer se ne želi zaustaviti na stečenome. Kao takav tipičan je odraz generacijskih smjena: jedni naraštaji nestaju dok drugi nastaju, ali ne na način da jedni s drugima nemaju nikakve veze. Naprotiv! Oni koji su nastali, nastali su zahvaljujući tome što su prije njih postojali neki drugi (Pranjić, 2001, str. 153).

Današnji život, odgoj i obrazovanje bili bi nezamislivi bez onog rimskog. U kontinuitetu zapadnog civilizacijskog odgoja, Rim je jedna od najsnažnijih karika. Počevši samo od suvremene znanstvene terminologije većina riječi tvorena je od latinskog korijena, a jedna od tih riječi je i *kurikulum* od lat. *curriculum* (kurikul), *kurikul* (naukovna osnova), nastavni uputnik (Smajić i Vodopija, 2008). Čitajući Nacionalni okvirni kurikulum, uistinu bismo mogli uvidjeti mnoge sličnosti današnjeg odgoja s rimskim. Prije svega, u kurikulu je prepoznata važnost i uloga roditelja kao ravnopravnog partnera u odgoju djece. U rimsko vrijeme briga o odgoju djece bila je isključivo roditeljeva, za razliku od današnjeg vremena kada osim roditelja odgovornost i obvezu za odgoj djece i mladeži ravnopravno dijele roditelji i država, a nakon njih ostali nositelji odgojno-obrazovne djelatnosti, kao što su civilno društvo, lokalna zajednica, vjerske organizacije i različite državne institucije poput centara za socijalnu skrb i slično.

Zatim, u kurikulu jasno stoji kako se on oslanja i temelji na stjecanju kompetencija kod učenika. Kompetencije bismo ukratko mogli opisati kao stručnost, profesionalnost, obrazovanost i znanja primjenjiva u određenom području ljudskog djelovanja (Mijatović, 2000). Doista, iz suvremenog se kurikula iščitava usmjerenost prema praktičnom i tu pronalazimo poveznicu s rimskim odgojem. Rimsko je društvo prije svega ono praktično i korisno stavljalo u prvi plan. Znanje kao ishod strukturiranog obrazovanja nije se odveć cijenilo ako od njega nije bilo neke primjenjive koristi. Unatoč divljenju i početnom fasciniranošću grčkim, filozofiju, retoriku i ostala znanja bez praktične primjene Rimljani su više smatrali „nakitom” ili nečim što „dobro dođe”, ali ne jamči nužno osobni društveni probitak, a samim time ni razvoj države. Možemo reći da je cilj rimskog odgoja i obrazovanja ponajprije bila *osposobljenost*. Pedagoškim rječnikom, *osposobljenost* bismo mogli definirati kao rezultat procesa *osposobljavanja*, razinu stečenih kompetencija u spoznajnom, voljnom i psihomotoričkom području ličnosti (Milat, 2007). Oprečno rimskim obrazovnim ishodima, danas gotovo svakodnevno od dnevno-političkih, gospodarskih i obrazovnih struktura možemo čuti kako „Hrvatska teži (ili već je) postati društvo znanja”. Da bi pojedinac stekao znanje, treba proći *osposobljavanje*, a to je proces stjecanja znanja, intelektualnih i motoričkih vještina, sposobnosti i umijeća, stavova i razumnih interesa. *Osposobljavanje* svrhovito

djeluje na sva tri područja: spoznajno, voljno i psihomotoričko (Milat, 2007). Nažalost, današnji odgojno-obrazovni sustav uglavnom se svodi na provođenje nastave čiji je cilj usvajanje činjenica i podataka bez njihove primjenjivosti. Naši odgajanci u sve dužem odgojno-obrazovnom procesu prolaze *osposobljavanje*, ali nisu *osposobljeni*. Možda je razlog tome što odgajanci danas ponajprije uče za ocjenu, upis u srednju školu, državnu maturu? Posve oprečno rimskom načinu shvaćanja – *kako se uči za život, a ne za školu?* Da bismo danas uspjeli u životu, osim znanja potrebne su nam i druge jednako važne kompetencije poput socijalne inteligencije, poduzetnosti, komunikacijskih sposobnosti. Uistinu, takve kompetencije najbolje možemo steći učeći za život ili u životnoj školi, ali današnja je škola sve udaljenija od stvarnog života. Stoga suvremena odgojno-obrazovna politika ne smije ostati slijepa na takvu potrebu. Potrebna je nova filozofija odgoja i obrazovanja, osmišljena preuređenja odgojno-obrazovnog i školskog sustava, nacionalnog kurikula i pratećih pedagoških standarda. U svijet znanja (suprotno sveprisutnom uvriježenom mišljenju) ne ulazi se s improvizacijama i prevladanim modelima obrazovanja. I sam pojam znanja danas se rekonceptualizira i stvara njegova nova struktura kojoj se nužno pridodaju poduzetničke i socijalno-komunikacijske sposobnosti. Takav svijet znanja želi inovatore, a ne imitatore (Previšić, 2007). Stoga bismo trebali promijeniti našu krilaticu i težiti postanku „društva primjenjivog znanja” ili postati *osposobljeno* društvo – ono koje će znati primijeniti znanje, poput Rimljana.

Više rimskog u suvremenom odgoju – više poduzetničkih kompetencija?

Stjecanjem kompetencija stvorili smo preduvjet za praktičnu primjenu znanja u budućem zanimanju, a zanimanja i profesije su generatori produktivnosti i nositelji privrednog razvoja. Bez privrednog razvoja nema ni ostalih razvoja suvremenog društva i zajednice. Obrazovanje ima jednu od ključnih uloga u privrednom rastu. Kako bi obrazovanje bilo produktivno, potrebno je donijeti određenu obrazovnu politiku. Obrazovna se politika donosi u korelaciji s ostalim politikama i to gospodarskom, socijalnom, zdravstvenom, kulturnom itd. Kvalitetnim i efikasnim obrazovanjem kreiraju se i sposobni kvalificirani pojedinci koji postaju nositelji gospodarskog rasta kao glavnog preduvjeta za razvoj društva. Ciljevi suvremene obrazovne politike u industrijski razvijenim zemljama Europe (prema kojima stremi i Hrvatska) jesu jednaka šansa za sve neovisno o društvenom i ekonomskom statusu, usvajanje permanentnog odgoja kao konstantnog procesa koji se tiče ne samo pojedinih uzrasta niti samo pojedinih društvenih slojeva te poticanje privrednog rasta kao životne šanse za sve (Rolf, Tilmann, i Jürgen, 1985, prema Pranjić, 2001). Globalizacija, a konkretno i europeizacija obrazovanja, pokazuju međusobno prožimanje obrazovne ekonomije i obrazovne politike. Društvene promjene manifestiraju se kroz privrednu dinamiku koja traži primjerene političke odgovore (Pranjić, 2001). Obrazovna politika treba pratiti i nadopunjavati se s ekonomskom politikom. Na nužnost promjene same

obrazovne politike trebaju upozoravati i zahtijevati je prije svega pedagozi i stručnjaci. Da bi stručnjaci spoznali i predložili konkretne mjere u promjeni smjera obrazovne politike, i sama pedagogija kao znanost treba prolaziti konstantne promjene i slijediti korak s vremenom koje munjevito prolazi, pritom učiti iz prošlosti i optimistično gledati u budućnost (Previšić, 2007).

U dvije tisuće godina u svim područjima ljudskog djelovanja dogodile su se značajne promjene, a tako i unutar same pedagogije. Početkom dvadesetog stoljeća cjelokupan odgoj i obrazovanje stavljaju odgajnika u središte odgoja, takav pedagoški pravac nazivamo *pedocentrizam*. Dijete je veličanstvo kojem se moraju podrediti roditelji, odgojitelji, ali i čitavo društvo. Od djeteta svi moramo učiti: *discat a putero magister!* Na dječjem shvaćanju treba počivati sav odgojni i obrazovni sustav. Tjelesno kažnjavanje i ostali oblici kažnjavanja smatraju se neprimjerenima; šiba i batina više nisu didaktička pomagala, a kažnjavanje djeteta je neprihvatljiva metoda.

Nasuprot *pedocentrizmu*, u drugoj polovini 20. st. javlja se i razvija *personalizam* koji polazi od teze da sudbina čovjeka nije da ostane dijete, nego da postane odrasla i zrela ljudska osoba u stalnom razvoju i sazrijevanju. Prema tome joj je potrebna odgojna pomoć. Osoba se odgaja kroz slobodu, samostalnost, samorad, samokontrolu, samostvaranje, u dijalogu s drugim osobama. Od svih pedagoških smjerova prošlog stoljeća možda je rimskom najbliža tzv. *škola rada* koju je zastupao Adolph Ferriere. Po njemu je aktivnost osnova svakog odgoja. Djelatnost je najbolja i zapravo jedina uspješna škola: *learning by doing*, kako to pojednostavljeno kaže John Dewey. Radionica je najbolja učionica. Od stare škole učenja i bubanja nema puno koristi, prednost ima radna praksa, pokus i izvođenje (Bezić, 1978). Međutim u 21. stoljeću trendovi se neprestano mijenjaju. Odgoj (bi trebao) redovno pratiti način života, stoga ne možemo očekivati da je živjeti u modernom, kompjutoriziranom pretežno urbanom svijetu isto kao u seoskom s ruralnim sustavom vrijednosti. Danas se od odgoja traži poduzetnički duh, znanstveno-tehnički pristup, racionalnost, poduzetništvo, učinkovitost, produktivnost, operacionalnost. Nove su vrijednosti počele vrlo intenzivno zaokupljati ljudsku misao. Budućnost se smatra važnijom od sadašnjosti i prošlosti; egzistiranje i činjenje važnije je od kontempliranja i bivstvovanja; čovjek u nastajanju važniji je od čovjeka u sebi. Međutim, današnji odgoj sve više upada u probleme koje je u prvoj polovini dvadesetog stoljeća zloslutno predvidio filozof Edmund Husserl. On je predvidio krizu „europskih znanosti” zbog njihove naklonosti apstraktnoj objektivnosti i *neshvatljivoj odsutnosti iz konkretnog života* (Pranjić, 2001). Ako uzmemo u obzir činjenicu da je po pojednostavljenoj definiciji pedagogija znanost o odgoju, onda na problem *odsutnosti iz konkretnog života* nije odgovorila ni pedagogija kao znanost, a s obzirom na to ni suvremena odgojno-obrazovna politika, što možemo pokazati na sljedećim primjerima.

Gotovo svakodnevno u medijima čitamo o visokom problemu nezaposlenosti mladih. Često se pri analizama situacije navodi kako obrazovanje mladih nije usklađeno s tržištem rada. Kako „izbacujemo” previše (visoko)obrazovanih u

određenim područjima (npr. humanističkim), a da su druga deficitarna. Slušamo kako mladi ne zadovoljavaju trendove i potrebe tržišta rada. Sve se „vrti” oko tržišta i podređeno je tržištu. Ne bi li mladi visokoobrazovani trebali biti oni koji oblikuju tržište? Oni koji stvaraju trendove na tržištu? Nažalost, ne! Da bismo oblikovali tržište, potrebna nam je poduzetnost – kompetencija zahvaljujući kojoj pojedinac ideju pretvara u projekt, a projekt u rezultat. Moramo priznati, današnji suvremeni obrazovni sustav ne uči nas poduzetnosti. Ne čudi stoga što se mladi prepuštaju nepredvidivom vrtlogu tržišta. Nakon završenog obrazovanja, „čekaju” zaposlenje, čekaju da se nešto „dogodi samo od sebe”, da im netko drugi da priliku umjesto da je sami stvore. Često nadanja upiru u „državu” nadajući se da će visoka (obrazovna, pa zatim ekonomska) politika riješiti njihove probleme i kroničnu nezaposlenost. Politika ne bi smjela „gomilati” tržišno neupotrebljivu „radnu snagu” koja ne odgovara potrebama tržišta. Ne treba li se, stoga, u današnjem školstvu i politici više ugledati na rimski odgoj i obrazovanje, te naglasak stavljati na praktičnost, inicijativu i poduzetnost? Umjesto gomilanja činjenica naglasak staviti na primjenjivost činjenica; umjesto citiranja drugih autora stvoriti vlastiti autorski tekst, projekt ili ideju? Poznata je činjenica kako su se „odgajali” i uvijek bavili rimski legionari. Oni najmlađi, početnici, bili su stavljeni u prve redove tamo gdje je postojala najmanja šansa da će preživjeti u žestokom okršaju s neprijateljem. U prvim redovima, u najvećoj životnoj opasnosti, najbolje su se kalila ratnička umijeća. Takvo praktično učenje daje najbolje rezultate. Oni nisu ratničko umijeće učili iz priručnika i Homerove *Ilijade*, tako isto ni mi danas ne možemo poduzetnost učiti iz knjige, već iz praktičnog i svakodnevnog života, kako su to radili Rimljani u razdoblju relativno autohtonog rimskog odgoja.

Da bismo iz današnje obrazovne politike preuzeli ono više rimskog, potrebno je veći naglasak staviti na jačanje *poduzetničke kompetencije*. Za suvremene uspješne poduzetnike mogli bismo reći da su pravo oličenje uspješnih Rimljana i rimskih vrlina. Poduzetništvo se definira kao sposobnost pojedinca da pretvara ideje u djela. Poduzetnik je inovativan, sposoban, kreativan, spreman na preuzimanje rizika, dobar u planiranju, te djelotvoran u realizaciji kako bi ispunio zadane ciljeve. Poduzetništvo se provlači kroz svakodnevni obiteljski život. Kod zaposlenika potiče svjesnost o cjelovitosti rada i razvija sposobnost iskorištavanja prilika (Vlada RH, 2010). U svakoj ljudskoj aktivnosti nužna je i poduzetnost za realizaciju utvrđene ideje. *Podizanje poduzetničkog kapaciteta i gospodarske snage nacije povijesno je trajni cilj svake države* (Tafr, 2013, str. 16).

Važnost poduzetništva u obrazovnoj politici definira se u dokumentu *Strategija učenja za poduzetništvo 2010 – 2014* (Vlada Republike Hrvatske, Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva). U njoj se ističe gospodarski razvoj i konkurentnost Hrvatske koji su utemeljeni na razvoju poduzetništva, a ključnim se smatra potreba za obrazovanjem u poduzetništvu te učenje *praktičnog* poduzetničkog znanja, vještina i sposobnosti. Naglašava se opredijeljenost Republike Hrvatske na prihvaćanje poduzetništva kao društvene, nacionalne, gospodarske i odgojno-obrazovne vrijednosti. "(...)

Najrazvijenije zemlje svijeta, kao i zemlje Europske unije, prepoznale su važnost podržavanja poduzetništva, stalnu potrebu za stvaranjem poduzetničkog ozračja, te poticanje poduzetničkog obrazovanja na nacionalnom kontekstu (...)” (Vlada Republike Hrvatske, 2010, str. 4). Potrebno je kod osnovnog, srednjeg i visokog školstva više razvijati programe s naglaskom na *praktično*, jačati poduzetničke kompetencije kod odgajanika, počevši od najniže do najviše razine obrazovanja, osposobiti i obrazovati za poduzetništvo putem formalnog, neformalnog i informalnog obrazovanja i učenja te poticati poduzetničko obrazovanje u nacionalnom kontekstu.

Pedagogija poduzetništva

Možemo li na tragu veće potrebe za usvajanjem poduzetničkih kompetencija kod odgajanika govoriti o razvoju pedagogije poduzetništva? Osnovni bi cilj pedagogije poduzetništva bio implementacija didaktičko-metodičkih modela u odgojno-obrazovne procese sa svrhom postizanja odgojno-obrazovnih ishoda.

Odgojno-obrazovne ishode za poduzetništvo potrebno je na temelju istraživanja uskladiti s razinama odgoja i obrazovanja, što znači da su svakoj odgojno-obrazovnoj razini pridruženi odgovarajući ishodi odgoja i obrazovanja, od dječjeg vrtića pa do visokih škola. Nužno je da su nakon toga ishodi usklađeni s odgojno-nastavnim sadržajima kojima će se realizirati planirani ishodi. Konačni ishod odgoja i formalnog obrazovanja trebao bi se ogledati u razini gospodarske konkurentnosti zemlje. (Tkalec 2012, str. 23)

Kako bi se ostvarili navedeni ciljevi i postigli željeni odgojno-obrazovni ishodi, potrebno je implementirati pedagogiju poduzetništva u odgojno-obrazovne procese. No, prije toga je potrebno pronaći model s pomoću kojega je to ostvarivo. Poduzetništvo kao zaseban predmet? Tada bismo trebali imati posebne pedagoge poduzetništva, no gdje bi se oni školovali? Na ekonomskom fakultetu ili nekom fakultetu pedagoškog usmjerenja? Možda na više fakulteta ako dođe do transformacije tradicionalnih fakulteta u poduzetne? Može li se poduzetništvo predavati u školi jer poduzetničke se vještine ne uče u školi, već se usvajaju praktičnim radom? Bi li u tom slučaju predavač bio neki uspješan poduzetnik? Je li moguć scenarij po kojem bi poduzetništvo bilo međupredmetna tema ili kombinacija međupredmetne teme i posebnog predmeta? Pitanja je mnogo, a odgovora malo. Pedagogija poduzetništva svakako je potrebna jer bi sustavno proučavala, unapređivala i pratila, u korelaciji sa znanstvenim institucijama i gospodarskim subjektima, kvalitetan odgoj i obrazovanje iz područja poduzetništva. Potreba za usvajanjem poduzetničkih kompetencija kod odgajanika prepoznata je i definirana u nizu pedagoških i strateških dokumenata, a svaki bi nastavnik samostalno trebao promišljati kako u svoje didaktičke metode uvrstiti poduzetništvo te kako kod odgajanika potaknuti veću poduzetnost i proaktivnost. Zbog širine i primjenjivosti na svim ljudskim područjima, poduzetništvo je zahvalna tema i nastavno gradivo te se vrlo lako može integrirati u postojeći nastavni sadržaj i predmete, od fizike do hrvatskog jezika.

Tri načina učenja za više rimskog u suvremenom obrazovanju

Jedan je od ciljeva obrazovne politike što ranije osamostaljenje djece od roditelja. Danas je to uistinu teško izvedivo budući da obrazovni proces traje duže, a i usred nepovoljnih ekonomskih prilika mladi se sve teže zapošljavaju i samim time sve teže dolaze do vlastitih prihoda, što je glavni preduvjet osamostaljenja. Nije li paradoksalno da sustav koji teži proizvesti samostalne pojedince zapravo radi *protiv sebe*? S ciljem da mlade što prije odvoji od roditelja, istodobno ih sve više čini ovisnima o njima. Dok je kod rimskog odgoja od početaka zadaća roditelja briga o djetetu jer se dijete smatralo nasljednikom roditeljskog imanja i zanimanja. Djeca su bila manje ovisna o roditeljima nego danas. Gaj Julije Cezar je od malih nogu krenuo od roditeljske kuće i u vojnim pohodima stjecao neposredna znanja od svog ujaka Gaja Marija o načinu vođenja legija i umijeću ratovanja. Slično je odrastanje imao i Oktavijan August Cezar, koji je već sa šesnaest godina ostao bez majke, a s devetnaest bez odgojitelja, ujak Gaja Julija Cezara, pa ipak je već s dvadeset i jednom godinom porazio puno iskusnije neprijatelje i vladao onodobnim najmoćnijim imperijem. Sve to pošlo mu je za rukom ponajprije zato što je od malih nogu odgajan i neposredno živio život kojem će se kasnije podrediti. Oni su voljeli roditelje i odgojitelje te su im se na najbolji način odužili. Cezar je produžio spomen na Gaja Marija, a Oktavijan je preuzeo ime strica, Oktavijan Cezar, i time mu posmrtno iskazao veliku čast. Sve to pošlo im je za rukom ponajprije zbog rimskog odgoja. Od malena su učeni privikavanju, pokoravanju i praktičnosti. Rimski je odgoj bio puno bliži svakodnevnom životu nego današnji. Današnja djeca i mladi poprilično su zaštićeni u školskom sustavu, žive u svojevrsnom staklenom zvonu i nisu svjesni što se izvana događa. Često se nakon dugogodišnjeg završenog obrazovanja ne uspijevaju snaći, a sve zato što odgoj ne prati život u onolikoj mjeri u kojoj bi trebao. Rimljani su učili neposredno i praktično, na polju, Senatu, od očeva, a odgoj im je služio isključivo u poboljšanju njihovih vještina – književnost zbog boljeg profiliranja govornika, sport zbog bolje fizičke pripremljenosti za ratovanje, matematika zbog primjenjivosti u arhitekturi, povijest kao učiteljica života, tradicija da bi se na primjerima predaka znali bolje snalaziti u konkretnim životnim (ne)prilikama. Rimski školski odgoj nije „štitić” djecu od vanjskog svijeta, naprotiv, aktivno ih je uvlačio u vrtlog aktualnog vremena, dao im je priliku da se odupru poteškoćama koje život sa sobom donosi. Današnji je odgoj sve više protekcionistički, djecu i mlade kao da skriva od vanjskog i sve se više gubi doticaj sa stvarnim životom. Uostalom, većina uspješnih i priznatih gospodarstvenika i poduzetnika jednoglasno će potvrditi kako se njihov posao ne može naučiti u školi, već isključivo praksom i životom. Naravno, da bismo preuzeli više rimskih vrednota u današnji odgoj, moramo se služiti drugačijim metodama. Približiti više svakodnevnicu, praksu i konkretno u današnjem suvremenom školstvu moguće je ravnopravnim poticanjem formalnog, informalnog i neformalnog učenja; navedena učenja možemo definirati i kao intencionalno i funkcionalno. Intencionalno učenje jest organizirano,

s namjerom planirano i provođeno učenje, a funkcionalno nema tih obilježja. Ono je usputno, slučajno, kauzalno i neplanirano (Illich, 1972, prema Pranjić, 2001, str. 102). Jednostavnije rečeno, formalno obrazovanje je ono provedeno od države, školsko, neformalno je primjerice planski posjet muzeju ili angažman putem udruga mladih, a informalno je u potpunosti neplansko, ono koje djeca stječu npr. na tramvajskoj stanici slušajući razgovore odraslih ili u drugim konkretnim životnim prilikama. U zemljama Europske unije jednaka se važnost daje svim trima oblicima obrazovanja jer je njihovo optimalno i ravnopravno kombiniranje najbolji način za odgoj djeteta. Za nositelje formalnog ili intencionalnog odgoja smatra se država i javne institucije poput škola i sveučilišta, nositelj neformalnog odgoja u najvećoj je mjeri civilni sektor, u širem smislu građanske udruge, vjerske udruge, sportske udruge itd., a nositelj je informalnog odgoja i najbolji učitelj neposredni život. Stoga je za usklađivanje i zastupanje sva tri oblika odgoja nužno međusektorsko povezivanje javnog i civilnog sektora te poslovnog sektora koji može biti prisutan u sva tri načina odgoja i učenja. U formalnom učenju putem privatnih priznatih učilišta kojima su osnivači poslovne tvrtke. Kod neformalnog učenja u raznovrsnim edukacijama i treninzima kojima tvrtke kontinuirano educiraju svoje zaposlenike te intencionalnim jer se najbolje uči konkretnim radom, rješavanjem neplanskih i složenih poslovnih problema.

U Hrvatskoj (za razliku od ostalih zemalja EU) još uvijek postoji otklon prema neformalnom i informalnom obrazovanju, onom obrazovanju koje je bliže životu. Uzrok tome možemo potražiti u činjenici da su uzori u primijenjenom pedagoškom djelovanju često „muzejske” pedagoške discipline, konzervativne i nepopustljive pred suvremenim pedagoškim gledištima. Suprotno tome, suvremena je pedagogija kao znanost osuđena na složene amfibijske međudiscipline koje su na vrijeme shvatile višestruke znanstvene međuovisnosti. To je vidljivo u konkretnom pedagoškom djelovanju i shvaćanju u kojem institucionalni odgoj i obrazovanje pruža stalan otpor vanjskom utjecaju. Škola se smatra jedinim i isključivim mjestom obrazovanja, a nastavnici i dalje neprikosnovenim i ekskluzivnim prenositeljima znanja, dok se obitelji ostavlja, valjda, samo biološko-reproduktivna funkcija. Na tragu postmoderne suvremena se pedagogija okreće svakodnevici (tu se vidi doticaj s rimskim) kao vremenu cjeloživotnog obrazovanja i učenja, neformalnim i informalnim stjecanjima znanja, profesionalnih kompetencija i kulture življenja. Učiti možemo i na ulici, u obitelji, provodeći slobodno vrijeme putujući, u crkvi, *online* itd. Na svim tim mjestima razvijamo građansku kulturu, prosocijalnu komunikaciju i ostale važne kompetencije (Previšić, 2007).

Odgojne vrijednosti koje su njegovali Rimljani potrebne su nam i danas, poput: praktičnosti, neposrednosti, blizine sa životom, privikavanja, a uz to je naglasak potrebno staviti na institucionalnu pluralnost najrazličitijih učenja. Upravo bi u tom pravcu naša obrazovna politika trebala sve više težiti jer su

nekad (pa tako i u rimsko vrijeme, op. a.) djeca i mladi učili tako što su izravno sudjelovali u životu odraslih osoba, te radeći i djelujući s njima usvajali kvalitete, spremnosti i vrline koje su bile odraz života onih s kojima su živjeli

i radili. Danas je takav odnos između djece i odraslih tek djelomično moguć u obitelji, odnosno u slobodno vrijeme, a sve ostalo događa se u za to specijalno namijenjenim i stoga, ako se može tako kazati, „umjetnim” ustanovama. (Pranjić, 2001, str. 98)

Pluralnošću odgoja, i ravnopravnim poticanjem formalnog, neformalnog i informalnog odgoja, moramo djeci i mladima prenijeti ono „rimsko” u odgoju – približiti realan život, sa svim zamkama i opasnostima. To možemo učiniti kreiranjem obrazovne politike koja će izjednačiti važnost i poticati ravnopravno sva tri načina učenja, uključujući i obrazovanje kadra koji bi trebao biti nositelj takvog ravnopravnog odgoja, a to su na primjer nastavnici hrvatskog jezika kojima je već na fakultetu potrebno ugraditi spoznaju da njihova profesija i buduće zanimanje nije isključivo vezano uz školu (formalno obrazovanje), već da oni kao stručnjaci i pedagozi svoj poziv (pedagogija je poziv, a ne zanimanje) mogu obavljati djelujući i u neformalnom odgoju.

Studij uz rad i poduzetnička sveučilišta

Jedna od mjera koja bi zasigurno potaknula veću poduzetnost kod odgajnika i studenata te usvajanje praktičnih znanja jest i poticaj na (samo)zapošljavanje uz redovno školovanje/studij ili mogućnost studija uz rad. Osim stručne prakse u srednjim strukovnim školama, odgajnike se premalo potiče i gotovo im se ne pruža nikakva mogućnost za rad uz školovanje. Posebno treba istaknuti potrebu veće *fleksibilnosti* fakulteta kada je u pitanju studij uz rad. Danas, nažalost, većina državnih fakulteta ne omogućuje takve studentske programe. S jedne strane, određeni fakulteti generiraju tržišno zasićenu radnu snagu, a s druge, istodobno onemogućuju studentima afirmiranje i mogućnost (samo)zapošljavanja već za vrijeme studija. Potreba za omogućavanjem „studiranja uz rad” je danas nužna, tim više što je poželjno i što se studentima preporuča početak rada u struci već za vrijeme studija:

Nakon što ste položili posljednji dio ispita, nakon što je uručena privremena diploma, za mnoge počinje potraga za radnim mjestom. Pa ipak, tada je već prekasno. Tko želi imati uspjeha u profesionalnom životu, mora se već tijekom studija pobrinuti za radno mjesto. Posebno je povoljno ako se eventualna sporedna zarada tijekom studija uspije tako povezati s vlastitim predmetom da je nakon polaganja ispita moguće daljnje zapošljavanje, stalno namještenje ili barem proširena djelatnost na tom poslu. (Lenzen, 2002, str. 48)

Nažalost, što zbog inertnosti samih studenata, što zbog neprilagođenih studentskih programa, ali i krutih administrativnih pravila države i fakulteta, danas je studij uz rad gotovo nemoguć. Pridodajmo tome i (tradicionalno) uvriježeno mišljenje da studenti za vrijeme fakulteta nemaju vremena za rad, uz obiteljski *poticaj i podršku* u smislu – *idi na fakultet, poslije ćeš raditi*. S druge strane, poslodavci pri zapošljavanju sve češće pitaju potencijalne kandidate Što si radio za vrijeme fakulteta? (Arežina, 2015). Sličan

je problem detektirao i prof. dr. Vedran Mornar, bivši ministar znanosti, obrazovanja i sporta: „Neprirodno je da gotovo 90 posto diplomiranih studenata završi petogodišnji magistarski studij, umjesto da nakon trogodišnjeg prvog stupnja potraži posao, kao što je to slučaj u nekim drugim zemljama” (Kustura, 2015). Hoćemo li se upustiti u potrebne reforme s ciljem poticanja studentskog zapošljavanja? Za takav iskorak potrebna je prije svega sveobuhvatna reforma sveučilišnih i studijskih programa. Prvi i glavni preduvjet je transformacija postojećih sveučilišta iz tradicionalnih u poduzetnička. U svijetu se većina poduzetničkih programa provodi na ekonomskim fakultetima u sastavu sveučilišta.

Poduzetnički programi unutar sveučilišta imaju niz prednosti i nedostataka. Prednosti sveučilišta su u tradiciji i stalnim promjenama. Sveučilišta su tradicionalne ustanove za stvaranje novih znanja, osiguravanjem širokog spektra znanja, uključujući i poduzetnička znanja. Nedostaci sveučilišta su birokracija, nespremnost na prihvaćanje novog i spore promjene. Tradicionalna sveučilišta onemogućuju interdisciplinarnost, ne vode brigu o dionicima, pa je iz tog razloga potrebna njihova transformacija, potrebna je integracija, povezivanje sa zajednicom i sposobnost učenja od zajednice. Interdisciplinarnost označava suradnju više znanosti različitih teorijskih temelja te različitih perspektiva pristupa zajedničkim predmetnim poljima. Nužnost interdisciplinarnosti slijedi iz pojačanog specijaliziranja prirodnih i društvenih znanosti, te iz isprepletenosti svih životnih područja (Hunjet i Kozina 2013, str. 65).

Upravo je naglasak na interdisciplinarnosti ključan u preobražavanju sveučilišta iz tradicionalnog u poduzetničko. Povezivanjem sa zajednicom i gospodarskim nositeljima stvorili bi se preduvjeti za lakše (samo)zapošljavanje studenata za vrijeme studija, a samim time i nakon završetka visokog školovanja. Ujedno bi se sveučilišta suočila s nužnim procesom globalizacije i prihvatila promjene koje joj nameću svakodnevni izazovi u globalnom svijetu. Sveučilišta i fakulteti moraju preuzeti važnu ulogu nacionalnog i regionalnog ekonomskog planiranja. Za razliku od poslovnih subjekata, njihova pozicija (ponajprije zbog državne financijske subvencije) je stabilnija, stoga imaju više kapaciteta biti voditelji dugoročno održivog ekonomskog razvoja. Sveučilišta trebaju biti jedan od glavnih nositelja u planiranju i promociji regionalnog (europskog) ekonomskog razvoja. S ciljem da budu što učinkovitiji, moraju prepoznati inovacijski potencijal regije/države u kojoj djeluju i vlastite kapacitete koje mogu ponuditi istraživačkim i obrazovnim radom. Poslovni sektor i sveučilišta mogu i moraju surađivati na sljedećim područjima: inovaciji, regrutiranju talenata, edukaciji, jačanju brandova i unaprjeđivanju poslovanja. Sveučilišta su glavni izvor visokoobrazovanog osoblja te mogu biti snažan čimbenik u privlačenju ulaganja u regiju. Svoje visokoobrazovano osoblje i studente ne smiju „skrivati” niti „štiti” od vanjskog svijeta i poslovnog sektora, već zajednički nadopunjujući se s poslovnim sektorom, trebaju stimulirati poduzetništvo i poslovanje. Europska sveučilišta imaju golem potencijal, 4.000 institucija s više od 17 milijuna studenata, a oko 1,5 milijuna

zaposlenika od kojih su 435.000 istraživači. Kako bi se taj potencijal u potpunosti iskoristio, potrebna je bolja suradnja između obrazovnih institucija i gospodarskih subjekata (Šumić i Zavargo, 2011).

Globalizacija, informatizacija i tehnološki napredak društva teže promjenama kako bi se pripremili na izazove suvremenog društva utemeljenog na znanju. Stjecanjem novih znanja i vještina koje nudi (operativno) poduzetničko obrazovanje, osiguravajući održivi rast i razvoj, dovodi transformaciju tradicionalnog sveučilišta u poduzetničko. Poduzetničkim i interdisciplinarnim pristupom na fakultetu promijenit će se i tradicionalno mišljenje da diploma predstavlja kraj muka i napora, da na svojevrstan način donosi oslobađanje od učenja jer s njom završava školovanje. Tradicionalnom obrazovanju i shvaćanju u učećoj civilizaciji 21. stoljeća nema mjesta jer živimo u vremenu u kojem je cjeloživotno učenje uvjet sreće. Proces obrazovanja moramo povezati i sa sadašnjošću i budućnošću onih koji uče, đaka i studenata. Stoga sreću trebamo radije spoznati kao proces, nego kao cilj (Suzić, 2010). Stara rimska poslovice kaže kako je *svatko kovač svoje sreće*, često danas mladi ne traže puno da bi bili sretni – prije svega sigurnost koja proizlazi iz zaposlenja, riješenog stambenog pitanja i dostatnih sredstava za kvalitetan život. Da bismo danas iskovali svoju sreću, moramo cijeli život raditi na sebi i neprestano učiti, a institucije koje nas uče trebaju nam dopustiti da radimo dok učimo. To je reverzibilan proces od kojeg pojedinac treba preuzeti dio rimskog genija, pogotovo u vrlinama kao što su: upornosti, predanosti i odlučnosti, a obrazovne institucije u brznoj prilagodljivosti i inovativnosti. Okolnosti u kojima danas živimo zahtijevaju nužne promjene i transformaciju iz tradicionalnih sveučilišta u poduzetnička.

Suvremena obrazovna i korporativna politika po uzoru na Gaja Mecenu

Osim Gaja Marija i obaju Cezara, koji su vojnim odlukama (ne)svjesno utjecali na rimsku obrazovnu politiku, još je jedna slavna rimska ličnost svojim djelovanjem dalekosežno utjecala na razvoj obrazovne politike, a to je Gaj Mecena (70. pr. Kr. – 8. pr. Kr.) rimski aristokrat, pjesnik, političar i desna ruka Oktavijana Augusta. U današnje vrijeme, mnoge dobrotvore koji pomažu kulturne, sportske, obrazovne i humanitarne djelatnosti nazivamo mecenama, a u svakodnevnom govoru „mecena” je postao sinonim za dobročinitelja. Mnogi ne znaju tko je zapravo bio prvi mecena i što njemu današnji odgoj duguje. Slobodno bi se moglo zaključiti da je Mecena bio prvi poslovni čovjek koji je svoju poslovnu filozofiju temeljio na onom što današnjim korporativnim poslovnim rječnikom nazivamo – društveno odgovornim poslovanjem.

Njegov se genij krije u tome što je uspio od ulaganja u kulturu i prosvjetu napraviti odličan poslovni potez. I danas je Mecena najpoznatiji i najčešće spominjani poslovni čovjek. Suvremene ugledne korporacije pri strateškom planiranju i donošenju odluke o razvoju novih proizvoda i usluga polaze od pitanja kako proizvod ili usluga mogu povećati blagostanje potrošača i drugih skupina? Zadaća je poduzeća da potrošaču

pokaže mogućnost unapređenja njegova blagostanja povezujući koristi proizvoda s konkretnom dimenzijom kvalitete života (Lončarić, 2009). Gaj Mecena je od Oktavijana Augusta Cezara napravio takav proizvod. Podupirući najbolje što je rimska kultura tada mogla ponuditi napaćenom i ratovima zasićenom rimskom narodu, donio je blagostanje.

Često se u današnjem *biznisu* menadžeri, uprave i osobe na rukovodećim pozicijama u tvrtkama vode isključivo poslovnom logikom. Smatraju kako je ulaganje u društvo iz kojeg crpe suvišno i nepotrebno, štoviše, smatraju ga troškom. Vođeni logikom da bismo uložili, potrebno je zaraditi (ili ćemo uložiti samo tamo gdje je zarada). No, kako će multinacionalna kompanija koja prodaje, npr. novac uz visoku kamatu, zaraditi od školstva, humanitarnog rada i kulture? Tu računica nije čista jer nema poslovne logike. Mi nismo „socijalna ustanova” već profitna organizacija – razmišljaju uprave. Upravo je takav strogo poslovan način razmišljanja i menadžerska „ograničenost” djelomično dovela do ekonomske i društvene krize posljednjih nekoliko godina.

Pokušat ćemo pojednostavljeno predočiti model o trenutno sveprisutnijem trendu u poslovanju tvrtki koje ulaganjem u odgoj, obrazovanje i društvo dobivaju višestruke koristi. Svaka tvrtka nešto (pre)prodaje, bilo da se radi o proizvodu ili usluzi, a da bismo nešto prodali, osim dobrog proizvoda (jer proizvod prodaje sam sebe), potrebno je pronaći kupca. Proces kojim proizvod stiže do kupca (ili kupac do proizvoda) naziva se marketingom. Od kada postoji poslovna djelatnost, postoji i marketing u raznim oblicima. Tijekom vremena teorija i koncepcija marketinga doživjela je značajne (nužne) promjene od tradicionalnog do suvremenog pristupa. U posljednjim desetljećima dvadesetog stoljeća marketing je evaluirao i obogatio se novim pojmovima kao što su „društveni marketing”, „makromarketing” „marketing kvalitete života” (on polazi od pretpostavke da marketing može unaprijediti i druge dimenzije kvalitete života, a ne samo potrošačko blagostanje).

On se ne odnosi samo na ekonomska dobra, već i na isporuku usluga, ideja i programa. Marketing kreira, određuje cijene, promovira i distribuira ponudu tako da poboljša određenu dimenziju ili kombinaciju dimenzija blagostanja ciljane skupine. To blagostanje nije ograničeno samo na potrošnju, već i na druge dimenzije, uključujući ekonomsko, političko, radno, obiteljsko i drugo blagostanje. Unapređujući bilo koju dimenziju blagostanja, poboljšava se kvaliteta života potrošača. (Lončarić, 2009, str. 9)

Postoji više marketinških alata kojima se dopire do kupca, a općenito se najučinkovitijim smatra promidžba putem medija. Doista, u proteklih šezdeset godina do danas, dokazano najbolji način promidžbe je televizijsko, radijsko, novinsko i novo digitalno oglašavanje ili sve zajedno u optimalnom medijskom miksu. Oglašavanje na televiziji još se uvijek smatra najisplativijim načinom promocije, načinom na koji uložena sredstva opravdavaju prodajne rezultate jer je u poslu to jedino važno. Međutim, nepredvidivo tržište stvara druge trendove i usmjerava način promocije i promidžbe tvrtki u drugom smjeru. Uslijed hiperprodukcije televizijskih, radijskih

i ostalih oglašivača potrošači danas sve manje percipiraju promidžbene poruke. U svojevrsnoj „kakofoniji” više ne razlikuju i ne reagiraju na televizijski spot prije dnevnika u onoj mjeri u kojoj su to činili nekad. Poduzeća postaju osvještenija da je danas sve teže doprijeti do svijesti krajnjih potrošača ili klijenata. Klasične metode oglašavanja i prodaje nisu više dovoljne. Kupci i klijenti su izbirljiviji, više traže „dodane vrijednosti” određenim proizvodima i uslugama. Stara menadžerska izreka kaže: „Ništa nije vrijedno truda ako ne dirne potrošača”.

Društveno odgovorno poslovanje ima sve važniju ulogu i bitno utječe na imidž velikih tvrtki kao i malih privatnih poduzeća. Potrošači sve više percipiraju tvrtke koje vraćaju u zajednicu i zdravijom sinergijom stvaraju inspirativnije okruženje u kojem svi zajedno živimo. I danas nam je nužna sprega gospodarstvenika kao (su)nositelja ekonomske politike, obrazovnih institucija kao nositelja obrazovne politike i države kao posrednika i nositelja šire politike. Pogotovo ako znamo da je cilj suvremene obrazovne politike pružiti jednake uvjete obrazovanja za sve. Zemlja koja se deklarira kao društvo znanja, dužna je građanima pružiti mogućnost besplatnog obrazovanja. Nažalost, to je sve teže izvedivo i tendencije u obrazovnoj politici idu sve više prema tome da obrazovanje postane profitno, tržišno održivo jer u ovakvom obliku je „prevelik” teret za lokalni i državni proračun. Nažalost, sve se više od učenika, studenata i njihovih roditelja traži financijska participacija, a koju je sve teže omogućiti zbog nepovoljnih gospodarskih prilika. I tu bismo se trebali ugledati na genij Mecene jer je potrebno dodatno potaknuti svijest poslovnih ljudi o važnosti ulaganja u odgoj i obrazovanje. Korporacije trebaju prepoznati da je to jedino isplativo ulaganje u budućnost i dugoročni izlaz iz začaranog kruga „krize”. Potrebno je osvjestiti poslovni sektor o tome da je ulaganje u obrazovanje isplativo jer se vraćaju sredstva u društvo iz kojeg se uzima. Zbog nužnosti brze reakcije na tržištu, nasreću, multinacionalne korporacije sve su osvještenije i sve više djeluju u tom pravcu. Često možemo pročitati kako se značajna sredstva ulažu u različite oblike (ne)formalnog obrazovanja: sport, znanost i ostale oblike rada s djecom i mladima. Poslovni procesi i politike u tvrtkama trebaju sazreti, sjetimo se samo početka industrijalizacije, u sustavu vrijednosti u kojem je interes kapitala bio iznad svih. Djeca su bila izrabljivana kao radna snaga, a o nehumanom životu i odrastanju u radničkim četvrtima da ne govorimo. Uostalom i trenutno najbogatiji čovjek na svijetu Bill Gates je poput Gaja Mecene odlučio osnovati zakladu i uložiti pola bogatstva u razvoj zemalja trećeg svijeta, i to ponajprije financirajući školstvo i znanost.

S druge strane, i obrazovne institucije trebaju biti fleksibilnije kada je u pitanju suradnja s poslovnim sektorom. Steže se dojam da su rukovoditelji obrazovnih institucija inertni ili nastupaju previše protekcionistički misleći da ulazak gospodarskog kapitala u sebi krije skrivene interese i želju za nekim oblikom iskorištavanja djece i odgajanja (npr. prikriveno oglašavanje) i tu nedostaje više „povezanosti sa stvarnim i svakodnevnim životom”, tj. više praktičnosti, više interdisciplinarnosti o kojoj je bilo riječi u prethodnom poglavlju. Obrazovne institucije i država, kao nositelj

krovnih politika, moraju iskoristiti priliku koja im se nudi na tržištu i brže reagirati. Uostalom, osim ulaganja u širu zajednicu kao djelotvoran marketinški alat, s aspekta upravljanja ljudskim resursima, tvrtke su već upoznale važnost ulaganja u obrazovanje, usavršavanje i dokvalifikaciju svojih zaposlenika jer su zaposlenici u kompaniji, isto kao građani u državi, nositelji razvoja, ljudi koji stvaraju toliko željeni profit i diferencijaciju u odnosu na konkurenciju. Poslovne tvrtke, dakle, sve više utječu na razvoj obrazovne politike, a obrazovne institucije ne smiju stajati sa strane, nego se aktivno uključiti u promjene i procese koje suvremeno vrijeme i budućnost donosi.

U prilog tomu govori i sve veće otvaranje raznovrsnih privatnih učilišta i škola na hrvatskom tržištu. Takve privatne obrazovne ustanove djeluju i posluju na isti način kao i ostale poslovne tvrtke, samo je njihova usluga i proizvod – znanje. Znanje koje je oduvijek bila vrijedna i cijenjena „roba”. Većinom su korisnici usluga privatnih učilišta tvrtke koje (su)financiraju usavršavanje svojih zaposlenika ili pojedinci koji samostalno (su)financiraju školovanje kako bi napredovali na korporativnoj ljestvici. Mecena je grabeći iz svoje škrinje i svesrdno darivajući umjetnike i odgojitelje stvorio vlastito „kulturno tržište”, tako i današnje tvrtke u sve većoj potrebi za dokvalifikacijom svojih djelatnika kreiraju i preusmjeravaju trendove u „obrazovnom” tržištu. Činjenica je to koju ne smijemo zanemariti, a koja za sobom povlači pozitivne i negativne implikacije. Pohvalno je što tvrtke ulažu u svoje zaposlenike i čine pojedince obrazovanijima, te financirajući znanstvenu i obrazovnu djelatnost podižu kvalitetu usluge i razvoj obrazovanja. Potiče se i svijest o cjeloživotnom učenju i ulaganju u osobni razvoj te se na ulaganje u obrazovanje gleda kao na isplativu investiciju.

Zaključak

Rimski odgoj od početka njeguje i promiče specifične rimske vrednote poput praktičnosti, skromnosti, efikasnosti, brige za državu, povezanosti sa svakodnevnim životom, odlučnosti, umjerenosti. To su odgojne vrijednosti koje su nam i danas prijeko potrebne. Rimski je odgojitelj Seneka ustvrdio kako djeca trebaju učiti za život, a ne za školu. Današnji odgajnici, u *umjetnim* školskim ustanovama, nažalost sve manje dolaze u doticaj sa stvarnim životom. U današnjem vremenu i s odgojnim metodama koje se primjenjuju nemoguće je očekivati da djeca od malih nogu svakodnevno odlaze s ocem npr. u odvjetnički ured i neposredno se uče poslu i životu kao što su mladi Rimljani učili od svojih očeva na polju ili u Senatu. No, prilagodbom obrazovne politike, pluralnošću i jednakom zastupljenošću formalnog, neformalnog i informalnog učenja moguće je današnjim odgajanicima neposredno prenijeti više svakidašnjeg, praktičnog i konkretnog u odgoju i obrazovanju. Za to je prije svega potrebna usklađenost javnog, civilnog i poslovnog sektora koji međusobnom koordinacijom i djelovanjem kreiraju trendove i utječu na razvoj obrazovne i ostalih politika koje se međusobno nadograđuju – poput ekonomske, socijalne, kulturne itd. Također je i zadaća pedagoga pratiti korak s vremenom i svojim radom brže utjecati na promjenu i na razvoj trendova. Tu prije svega mislimo na pridavanje veće

važnosti pedagozima koji bi svoju afirmaciju mogli steći radom u neformalnom odgoju. Potrebna je veća osviještenost o važnosti neformalnog odgoja u stručnoj javnosti te zasigurno i cjelovit studijski smjer koji bi se specijalizirao i bio posebno usmjeren na obrazovanje pedagoga/nastavnika za rad u neformalnom obrazovanju i civilnom sektoru. Pedagozi i nastavnici koji rade unutar školskog sustava i formalnog obrazovanja, pri obradi nastavnog sadržaja, trebaju pridavati veću važnost poticanju i razvijanju poduzetničkih kompetencija kod učenika. Pritom je nužna transformacija škola i sveučilišta iz tradicionalnih u poduzetničke, kako je prepoznato u Strategiji učenja za poduzetništvo. Osim donošenja i provedbe kompatibilnih obrazovnih i gospodarskih politika, i sama sveučilišta i škole trebaju biti *fleksibilnija* na operativnoj administrativnoj razini te svojim programima i propisima omogućiti i poticati studij/učenje uz rad.